

Inhoud

Proloog 9

I Fantoomgroei

- 1 Dubbeltjes worden stuivers 27
- 2 Collectieven die steden bouwen 52

II De stille revolutie

- 3 De hogepriester van de Nederlandse economie 95
- 4 De geboorte van economische groei 119
- 5 Glorieuze jaren 136

III Een nieuw verhaal

- 6 Wat is de economie? 161
- 7 Voorbij fantoomgroei 182
- 8 Een nieuw verhaal 197
- 9 Pioniers van een nieuw verhaal 207

Epiloog 227

Dankwoord 229

Noten 232

Proloog

Het is een zonnige lentedag in 2018 als wij ons in een café in Amsterdam-Oost over een onderzoek van economen van RaboResearch buigen. Wij weten dan nog niets over de economische malaise die ons in het voorjaar van 2020 wacht, door de wereldwijde coronapandemie. Of over de snel oplopende inflatie na de Russische inval in Oekraïne. Maar zelfs dan, op het hoogtepunt van de economische hoogconjunctuur van die dagen, zien we in het onderzoek bevestigd dat er iets fundamenteels schort aan onze economie. De economen van de Rabobank hebben namelijk becijferd dat de Nederlandse economie de afgelopen veertig jaar met tientallen procenten is gegroeid, maar dat de reële gezinsinkomens in diezelfde periode maar mondjesmaat zijn gestegen.¹ Wie wel van al die economische groei heeft geprofiteerd? Bedrijven, topbestuurders en hun aandeelhouders. Zij hebben hun bonussen en dividenden in diezelfde periode zien exploderen.

Wij, Sander en Hendrik, kennen elkaar dan nog nauwelijks, maar onze verontwaardiging over dit ene simpele grafiekje verbindt ons onmiddellijk. Hoe is het in hemelsnaam mogelijk dat we de enorme economische groei die we sinds 1982 als samenleving hebben gecreëerd zo ongelijk verdelen? Waarom accepteren we dit? En wat zegt dit over onze samenleving?

De economen van de Rabobank roepen op tot meer onderzoek naar de oorzaken van de achterblijvende inkomensontwikkeling, want ze kunnen deze vanuit de gangbare modellen over hoe economieën zich ontwikkelen niet goed verklaren. We hebben op dat moment nog geen idee wat we ons op de hals halen, maar als we het café verlaten, beloven we elkaar één ding. We gaan dit tot op de bodem uitzoeken.

Het hol van de leeuw

Ik (Hendrik) ben bestuurskundige en werk dan al enige jaren als beleidsmedewerker in de Malietoren bij de Algemene Werkgeversvereniging Nederland (AWVN). Wie over de A12 Den Haag binnenrijdt, moet letterlijk onder deze toren van staal en glas door, als ware het een kolossale poortwachter voor eenieder die een bezoek aan de residentie wil brengen. De vele etages zijn zoals elk Nederlands kantoor: veel grijs, lawaaiige kantoortuinen en matige koffie.

Daar, op het hoofdkwartier van de Nederlandse werkgeverslobby, weet ik mij omringd door collega's die grossieren in hun eigen ideeën over hoe Nederland eruit zou moeten zien. Ze vinden, net als vele anderen, dat de wereld eerlijker en duurzamer moet zijn. Maar als het erop aankomt, beschikken zij (en ik) tot mijn grote frustratie niet over ideeën om zo'n wereld dichterbij te brengen. Sterker nog, het systeem duwt ons de andere kant op.

Zoveel werd nog eens duidelijk toen het kabinet-Rutte III tijdens de kabinetsformatie van 2017 schijnbaar uit het niets

besloot om de dividendbelasting te schrappen. Hoewel de maatregel in geen enkel verkiezingsprogramma had bestaan, presenteerde de premier dit cadeau van 1,4 miljard euro aan met name buitenlandse aandeelhouders als een absolute voorwaarde om te voorkomen dat grote bedrijven als Shell en Unilever Nederland zullen verlaten.² Als de oppositie zich een jaar later bij de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer massaal tegen de afschaffing van de dividendbelasting keert, besluit de Malietoren op de bres te springen voor het kabinet. Hans de Boer, voorzitter van bedrijfslevenbelangenbehartiger VNO-NCW, begint in talkshows het offensief, waardoor hij en zijn medewerkers worden meegetrokken in de publieke verontwaardiging. Alhoewel AAVN slechts een van de vele verdiepingen bezet en weinig met het onderwerp van doen heeft, bevinden wij ons wel in het oog van de mediastorm over de dividendbelasting.

Midden in deze periode sta ik te praten met een aantal medewerkers van de verschillende verenigingen. We hebben net een veel te lange bijeenkomst achter de rug en iedereen moet een beetje stoom afblazen. Het d-woord valt. Er is bij mijn gespreksgenoten onbegrip over de maatschappelijke woede rond de dividendbelasting. Afschaffing is nou eenmaal logisch. Dan hoor ik een nieuwe term: 'Het punt is dat wij economisch vaak gelijk hebben, maar dat wel moeten kunnen uitleggen.' Ik vind het een heel vreemde redenering, maar op dat moment kan ik nog niet onder woorden brengen waarom. In de dagen die volgen besluit ik wat grafieken over de Nederlandse arbeidsmarkt te verzamelen, en ze voor te leggen aan een journalist die ik heb ontmoet op een bijeenkomst over de toekomst van de Nederlandse polder.

Hobbyvak

De ontmoeting met Hendrik kan voor mij (Sander) niet op een slechter moment plaatsvinden. In het voorjaar van 2018 toer ik in de avonduren langs zaaltjes in het land om mijn boek *Er zijn nog 17 miljoen wachtenden voor u* te promoten. In dat boek zette ik nog één keer op een rij wat zeven jaar economische onderzoeksjournalistiek voor *de Volkskrant* en *De Correspondent* mij heeft geleerd over fundamentele problemen van de marktwerking in de publieke sector. Het was bedoeld als afsluiting van mijn journalistieke carrière, om ruimte te maken voor uitbreiding van mijn bedrijf. De reden van deze ommezwaai? Journalistiek is een prachtig en belangrijk vak, en ik heb het werk altijd met veel plezier gedaan. Maar wie denkt dat je van een baan bij een krant tegenwoordig nog redelijkerwijs een gezin kunt onderhouden, komt bedrogen uit.

Als Hendrik mij dus in het voorjaar van 2018 probeert te overtuigen om aan een nieuw journalistiek boek te beginnen, ben ik verre van enthousiast. Maar Hendrik houdt vol. ‘Kijk nou naar die grafieken,’ zegt hij gebiedend. In twee simpele lijnen zie ik alles weerspiegeld wat mij is gaan tegenstaan aan de krant. Want vergis je niet, het feit dat verslaggevers zich elke dag voor steeds minder geld een slag in de rondte werken – ook in de avonduren, tijdens de weekenden en op feestdagen – betekent niet dat er met kranten geen geld wordt verdiend. Het moederbedrijf van *de Volkskrant*, uitgever DPG Media (voorheen De Persgroep), heeft in 2018 op een omzet van 1,6 miljard euro maar liefst 174 miljoen euro winst geboekt.³ Dus laat ik hier maar gewoon zeggen

waar het op staat: ik was er wel een beetje klaar mee om elke maand rood te staan, terwijl ik ondertussen wel dag en nacht in touw was voor een steenrijke uitgeverfamilie.

Terwijl ik de grafieken op mij in laat werken, maakt zich een mix van adrenaline en verontwaardiging van mij meester, waar ik in mijn werk voor de krant zo lang door ben gedreven. Dat DPG binnen de journalistiek niet uitzonderlijk is, wist ik al jaren. Maar de grafieken van de bank leren mij dat de journalistieke sector in dit opzicht helemaal niet uitzonderlijk is. Een groot deel van werkend Nederland blijkt persoonlijk niet of nauwelijks te profiteren van de economische groei die we samen creëren. En in veel buitenland is de scheefgroei zo nodig nog extremer. Voor de vorm sputter ik nog wat tegen, maar instinctief heb ik allang een besluit genomen. Ik wil weten waar de scheefgroei vandaan komt, waarom we deze accepteren en wat we ertegen zouden kunnen doen. We moeten deze kwestie aan de kaak stellen. Mijn afscheid van de journalistiek moet nog even wachten.

Bijval vanuit het Torentje

We zijn een goed jaar bezig als de urgentie van ons onderzoek wordt bevestigd door de machtigste man van het land. Op een partijfestival van de VVD spreekt premier Mark Rutte de werkgevers op ongekend scherpe toon aan op het uitblijven van noemenswaardige loonsverhogingen. ‘Er is iets aan de hand wat mij absoluut niet bevalt,’ aldus de premier in de zomer van 2019. ‘De winsten in de grote ondernemingen klotsen tegen de plinten op,’ vervolgt hij.

Maar tot zijn eigen ontsteltenis blijkt werkend Nederland helemaal niet te profiteren van al die weelde. ‘Het enige wat echt stijgt binnen die ondernemingen zijn de salarissen van de topmannen,’ aldus Rutte. ‘Niet de cao’s. Die gaan onvoldoende omhoog. Ik vind dat niet acceptabel.’

De kritiek van de premier op de werkgevers komt voor vriend en vijand als een verrassing. Rutte heeft altijd een betrekkelijk overzichtelijke taakopvatting gehanteerd voor zijn kabinetten; zolang de economie groeit, gaat het goed met het land. In zijn speech op het partijfestival legt hij dit uit. De premier spreekt over ‘een ongeschreven afspraak’ die in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog zou bestaan, dat ‘als het met de grote bedrijven goed gaat, het goed gaat met het personeel’.⁴

We zijn op dat moment al ver genoeg in onze zoektocht om Ruttés referentie aan een ‘ongeschreven afspraak’ op waarde te schatten. Tussen 1945 en 1982 kende Nederland juist een groot aantal wetten en regelingen die werkgevers min of meer dwongen om hun personeel te laten delen in alle welvaart en rijkdom die ze samen creëerden. Pas toen de kabinetten deze wetten vanaf 1982 geleidelijk begonnen te schrappen, is de scheefgroei ingezet. We weten inmiddels ook dat de ongekende economische bloeiperiode die Nederland tussen 1945 en pakweg 1980 heeft doorgemaakt, zich inderdaad heeft vertaald in veel meer welvaart voor alle Nederlanders. De kentering is ingezet na de economische crisis die Nederland tussen 1980 en 1982 in zijn greep hield. Sindsdien profiteren werkenden – een beperkte bubbel van hoogopgeleide geluksvogels daargelaten – steeds minder van onze gezamenlijke welvaart.

De pandemie en de oorlog in Oekraïne hebben de ongelijkheid nog verder vergroot. Mensen met een laag inkomen bleken een veel grotere kans te hebben om te overlijden aan het coronavirus, en de snel oplopende prijzen van aardgas en brandstoffen brengen ook steeds meer huishoudens met een middeninkomen in de financiële problemen. Het heeft er alle schijn van dat we een nieuw keerpunt in de geschiedenis hebben bereikt. Of zoals premier Rutte het zei: ‘Dege-
nen die denken dat de wereld van voor corona terugkeert, leven in een illusie.’⁵ Maar we lopen op de zaken vooruit. Om te kunnen bouwen aan een gezonde en welvarende samenleving moeten we eerst begrijpen wat er misging.

Een spook waart door Europa

Onze samenleving gaat uit van gelijkheid. Of je rijk, arm, man, vrouw, zwart of wit bent: iedereen heeft een stem. Maar deze belofte van ideële gelijkheid staat in steeds schriller contrast met de sociaaleconomische ongelijkheid die mensen daadwerkelijk zien en voelen. Het ondermijnt de democratische belofte en bedreigt onze samenlevingsvorm met een moreel en ideologisch faillissement. De snelle opmarsen van rechts-populistische bewegingen in Europa en Noord-Amerika zijn wat dat betreft een veeg teken. Tenslotte: een stem op een populist is een afwijzing van het huidige politiek-economische systeem dat geen antwoord meer heeft op wezenlijke problemen die mensen raken of ervaren.

De opkomst van nieuwe populistisch-nationalistische

partijen overal ter wereld kent verschillende oorzaken, waarvan de economie er een is. Groeiende ongelijkheid en economische onzekerheid voeden een sfeer waarin mensen hun vertrouwen in de politiek en in hun medemensen verliezen. Het maakt ons vatbaar voor allerlei vijandbeelden.⁶ Leg de verkiezingsprogramma's van de grote rechts-populistische bewegingen in Europa en de Verenigde Staten naast elkaar, en je vindt vooral wilde beschuldigingen aan het adres van migranten, de Europese Unie, vermeende linkse elites en – afhankelijk van het land en de partij – moslims en/of Joden. Kortom: populistten wijzen naar zondebokken. Maar in hun partijprogramma's vind je vrijwel niets terug dat wijst op een doordachte analyse en visie om de reële sociaaleconomische problemen die onze samenleving ondermijnen het hoofd te bieden. Integendeel, wie de sociaaleconomische agenda van rechts-populistische partijen onder de loep neemt, ziet vooral maatregelen die de ongelijkheid vergroten. Juist ook binnen wat wordt gepresenteerd als de 'eigen' groep.

Neem Brexit. Het opzeggen van het lidmaatschap van de Europese Unie draagt hoogstwaarschijnlijk niet bij aan een verbetering van de economische positie van de miljoenen ontevreden Britten die voor Brexit hebben gestemd. Deze positie is tenslotte vooral het gevolg van binnenlands beleid in het Verenigd Koninkrijk.⁷ In plaats van de welvaart eerlijker te verdelen, zal Brexit er vooral toe leiden dat de Britten straks minder welvaart hebben om te verdelen.⁸ Je kunt op je vingers uittellen wie de hardste klappen zullen vangen als het zover is.

Of kijk naar Donald Trump. Met belastingverlagingen

voor de rijken heeft Trump de verschillen tussen arm en rijk in de Verenigde Staten groter gemaakt dan ooit.⁹ Ondertussen werden de handelsoorlogen van Trump vooral gevoeld door Amerikanen met een smalle beurs. Zij zijn voor hun consumptie afhankelijk van goedkope import van Chinese producten. En dan hebben we het nog niet over alle moeite die Trump deed om miljoenen arme Amerikanen hun publiek gefinancierde betaalbare zorgverzekering af te nemen.

Ook in ons eigen land hebben de rechts-populisten inmiddels een stevige voet aan de grond gekregen. Wilders en Baudet vormen een machtsblok om rekening mee te houden. En net als hun buitenlandse voorbeelden schrijven zij de problemen van de Nederlandse middenklasse toe aan een monsterverbond van migranten, Europese verdragen, vermeende (linkse) elites, wetenschappers, journalisten en ieder ander die kritische kanttekeningen bij hun denken plaatst. Net als in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk slagen de populistten hier er bijzonder goed in om het debat weg te houden van hun economische agenda. Veel liever spreken ze over culturele thema's, en over wie ons welk onrecht zou hebben aangedaan. De peilingen en verkiezingsuitslagen bewijzen dat deze tactiek aanslaat. De afgelopen tien jaar schommelden de peilingen van rechts-populistische partijen tussen vijftientig en zesendertig zetels.¹⁰ Dat zijn ongeveer twee tot tweeënhalf miljoen Nederlanders die zich van een hoop dingen afkeren.¹¹ Oftewel tot 24 procent van de mensen die in 2017 hun stem uitbrachten.

Dit laatste percentage is belangrijk. Al langer houden historici en sociale wetenschappers zich bezig met de vraag: